

УДК 347

Ірина Юркевич

аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільського національного економічного
університету

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті розглянуто передумови виникнення юридичних клінік в Україні та світі, проаналізовано тенденції розвитку правничих клінік сьогодення, здійснено загальнотеоретичний огляд основних нормативно-правових актів, які покликані здійснювати правове регулювання діяльності юридичних клінік.

Ключові слова: юридична клініка, юридична клінічна освіта, правове регулювання діяльності юридичних клінік, об'єднання юридичних клінік, юридичний клінічний рух.

Юркевич И.

Правовое регулирование деятельности юридической клиники в Украине и зарубежных странах

В статье рассмотрены предпосылки возникновения юридических клиник в Украине и мире, проанализированы тенденции развития правовых клиник настоящее, осуществлен общетеоретический обзор основных нормативно-правовых актов, которые призваны осуществлять правовое регулирование деятельности юридических клиник.

Ключевые слова: юридическая клиника, юридическая клиническая образование, правовое регулирование деятельности юридических клиник, объединения юридических клиник, юридическое клиническое движение.

Yurkevych I.

Legal regulation of activities of legal clinics in Ukraine and foreign countries

The article considers the preconditions for the emergence of legal clinics in Ukraine and the world, analyzes trends in the development of legal clinics today. A general theoretical review of the main regulations that are designed to regulate the activities of legal clinics. The issue of practical professional training of Ukrainian lawyers is one of the main issues of legal education in general. The idea of using legal clinics for the practical training of young lawyers was brilliantly implemented in countries with the Anglo-American legal system. In the According to some American scientists, legal clinical education on the basis of a legal clinic was perhaps the best way to train qualified lawyers. Over the more years, legal education gained a significant number in the United States, and the American Bar Association began to apply the recommendations, which began to learn as soon as practical work. The emergence of legal clinics has not escaped Central and Western Europe, Central, South, East Asia, Latin America and Africa. With the support of the Ford Foundation and the Rockefeller Foundation in South Africa, one of the universities formally recognized the first law clinic.

Much attention was paid to the development of new teaching methods that would be closest to the conditions of legal clinical education. Representatives of the legal clinical movement in Ukraine often have to look for new normative sources in the legal space, the legal structure of which allows at least indirectly to be included in the list of acts to be used by students-consultants of legal clinics in carrying out their activities. Decisions of the Constitutional Court of Ukraine, which are a valuable source for clinical students and heads of such clinics, also play an important role in organizing the work of legal clinics in Ukraine.

In addition, in some regions of Ukraine the activities of legal clinics are regulated by decisions of regional interdepartmental coordination and methodological councils on legal education of the population, which are formed at regional state administrations to ensure interaction of executive authorities, local governments, associations of citizens, schools and cultural institutions etc.

Key words: legal clinic, legal clinical education, legal regulation of legal clinics, association of legal clinics, legal clinical movement.

Постановка проблеми. Сьогодні питання практичної фахової підготовки українських юристів є одним з основних питань юридичної освіти загалом. Такий важливий для майбутніх юристів інститут, як

юридична клініка, більше, ніж століття показує свою ефективність для здобуття студентами-правниками потрібних для обраної професії практичних вмій та навичок. Досягнення стабільності та максимальної продуктивності в роботі юридичних клінік неможливе без правового регулювання їх діяльності на законодавчому та місцевому рівні, без усунення прогалин в нормативно-правових актах, а також без закріплення основних положень про юридичну клініку.

Мета дослідження. характеристика основних етапів історії та розвитку юридичних клінік в Україні та світі, аналіз чинного законодавства, яке регулює діяльність юридичних клінік в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність даної теми зумовлює її дослідження великою кількістю науковців. Багато з вітчизняних вчених, громадських та політичних діячів висловлюються та друкуються з даної проблематики. Серед дослідників, праці яких присвячені проблемі юридичних клінік, можна згадати Г. Палійчука, М.В. Дулебу, Н.В. Сухицьку, О.Ф. Скакун, В.О. Гончаренка, І.С. Сахарука, М.Т. Лоджук, М.В. Кравчука, Ю.О. Фігеля та інших. Тематиці юридичних клінік були присвячені ряд наукових конференцій, круглих столів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазвичай стверджують, термін «юридична клініка», або менш поширений - «правнича клініка», походить від англійського «legalclinic» (або ж «lawclinic»). На відміну від українського, в англійському термінологічному спілкуванні саме слово «clinic» має дещо інше значення. Це пояснюється тим, що в англійських країнах слово «клініка» не завжди ототожнюється з медичним закладом [4, с.147].

В даному випадку цей термін розуміється як місце, де надається безоплатна правова допомога для малозабезпечених верств населення, і до того ж, таким чином, відбувається практика для студентів-правників.

Вперше таке поняття, як «юридична клініка», світ побачив у статті німецького професора Г. Фроммгольда, яка мала однойменну назву і вийшла друком у 1900 році [4, с.145].

Взагалі ідея започаткування практичного навчання для студентів-юристів розвивалась впродовж багатьох років у країнах, де функціонували вузи, які надавали академічну підготовку правників. Така ідея не виникла просто так: в той час, як студенти інших факультетів, окрім юридичного, присвячували значну частину навчання саме практичним заняттям, майбутні правники мали справу з книжками та лекціями, навчавшись праву лише теоретично і не маючи жодної практичної підготовки. Як результат – вчорашні студенти-юристи, влаштувавшись на роботу в суд або інші адміністративні органи, виявлялись повністю безпорадними на практиці. Тож не дивно, що молодим юристам на початках доручали лише паперову роботу, в той час як випускники медичних вишів одразу починали лікувати, а філологи та математики – викладати.

Це зумовлювало необхідність дати студентам юридичних університетів можливість застосовувати отримані знання на практиці ще під час навчання, щоб після отримання диплому вони не мліли від вигляду позовної заяви. На думку Д.І. Мейєра, навчальна практика – основна ланка між теоретичними знаннями та практичною діяльністю [5, с.18].

Набуття вмій та навичок застосування юридичних знань до конкретних ситуацій було ключовою метою такої практики, як запевняв професор Мейєр. Він розробив цілу методику функціонування юридичної клініки, але, на жаль, його клініка була поза офіційним статусом і не мала джерел фінансування. Її діяльність відбувалась лише завдяки зусиллям самого професора, і тому після його передчасної смерті клініка припинила працювати, так і не утвердившись у спільноті російських юристів. Протягом наступних сорока років (до початку ХХ ст.) такий інститут, як юридична клініка, залишався без розвитку, оскільки був майже повністю забутий науковцями [5, с.19].

На межі ХІХ-ХХ ст. науковці знову взяли за питання запровадження юридичної клініки як дієвого інструменту для здійснення практики студентами-правниками. Юридичні клініки почали функціонувати при багатьох навчальних закладах світу включно з Університетом Святого Володимира в Києві. Незважаючи на позитивні тенденції і сприятливі зрушення саме в радянській юридичній освіті, з початком революції і надалі юридична клініка так і не набула значного поширення [8, с.40].

Ідея використання юридичних клінік для практичної підготовки молодих правників була геніально втілена у країнах з англо-американської правовою системою. У США юридична клініка з'явилась у 20-30 рр. ХХ ст. [8, с.41].

Як вважали деякі американські вчені, юридична клінічна освіта на базі юридичної клініки була чи не найкращим засобом підготувати кваліфікованих юристів. Така освіта ґрунтувалась на залученні студентів до здійснення практичної діяльності під керівництвом викладачів, а також вже практикуючих юристів.

В Університеті Огайо на юридичному факультеті, починаючи з 1937 року, участь у роботі юридичної

клініки для студентів була обов'язковою, адже без такого досвіду майбутні правники не мали права отримати свої дипломи. Та все ж той період в США, як і в радянській школі права, не став періодом розвитку такої освіти [4, с.145].

Середина ХХ ст. стала для США часом, коли незадоволення практичним навчанням юристів стало причиною якісного розвитку юридичної клінічної освіти. Це було пов'язано із зростанням безробіття та рівня злочинності внаслідок масової економічної імміграції, що в свою чергу зумовило необхідність захищати права менш соціально та економічно захищених осіб [4, с.147]. Оскільки такі категорії осіб не мали змогу отримати професійну правову допомогу, потрібно було створити центр, де така допомога надавалася б безоплатно. Так званий «реалістичний юридичний рух», члени якого – передові практикуючі юристи, а також викладачі, - стали в перших рядах соціальних реформаторів, був відповіддю на викладені вище обставини американського соціуму 50-60 рр. ХХ ст. Цей рух зробив можливим безоплатне надання юридичної допомоги малозабезпеченим шляхом створення юридичних клінік при школах права і залучення діяльність таких клінік студентів-правників. Згодом приватні фонди почали надавати фінансову підтримку правовим клінікам, стимулюючи, таким чином, їх розвиток [7, с.10-11].

Впродовж наступних 30 років клінічна юридична освіта набула значного поширення в США, тож Американська асоціація юристів (American Bar Association) виступила із рекомендаціями започаткувати таке навчання як один з видів практичної підготовки майбутніх юристів. Вже у 1969 р. Асоціація у співпраці із науковцями опублікувала Типові правила студентської юридичної практики, які, до речі, станом на сьогодні є основним документом організації діяльності юридичних клінік в усіх штатах і у Федеральному окрузі Колумбія. Згідно із цими правилами, основним завданням практики студентів-юристів було збільшити обсяг правових послуг, які надавались малозабезпеченому населенню, а також заохотити юридичні факультети розширити використання саме клінічної освіти для набуття студентам навичок адвокатів [7, с.12].

1965 р. для юридичної клінічної освіти США ознаменувався створенням інституту грантодавців - Раду з правової освіти для розвитку професійної відповідальності, який діяв до 1978 р. Опісля уряд США прийняв рішення про фінансування юридичним клінік Міністерством освіти, а згодом фінансування практично повністю перейшло на плечі навчальних закладів, які усвідомили важливість такого інституту, як правничі клініки [4, с.148].

Не США одними: приблизно в цих роках юридична клініка розповсюджується і набуває значного поширення в інших країнах, де, до слова, відбувалось прийняття спеціальних нормативно-правових актів для забезпечення належної діяльності таких клінік. До прикладу, уряд Угорщини у 1968 р. вніс значні поправки до декотрих розділів Кримінально-процесуального кодексу, які регулювали роботу правничих клінік. Ці зміни делегували студентам право представляти інтереси клієнтів клініки у суді [7, с.11].

Поява юридичних клінік не оминула і Центральну та західну Європу, Середню, Південну, Східну Азію, Латинську Америку та Африку. За підтримки Фонду Форда та Фонду Рокфеллерів у Південно-Африканській республіці вже в 1978 р. один з університетів формально визнав першу юридичну клініку.

Багато уваги приділялось для розробки нових методів викладання, які були б найбільш наближеними до умов юридичної клінічної освіти. Саме у 80-х рр., коли були запроваджені інтерактивні методи навчання, юридичних клінік у всьому світі ставало все більше й більше. Мова йде не лише про кількісний показник, але й про якісний, тобто про удосконалення системи юридичних клінічних методів навчання. Для регулювання діяльності, збереження надбань і подальшого розвитку юридичних клінік були створені різноманітні асоціації, приміром, Клінічна юридична освіта (CLE), Асоціація клінічної юридичної освіти (CLEA), Організація клінічної юридичної освіти (CLEO), Спільнота американських викладачі права (SALT), Асоціація університетських інституцій правової допомоги (AULAI) [4, с.148-149].

Помилково буде не згадати Всесвітній альянс за реформу юридичної освіти в дусі справедливості (GAJE) – організацію, яка змогла об'єднати представників клінічного руху майже всіх держав. Члени цієї організації мали на меті впровадити в юридичну освіту та практичну юридичну діяльність ідею справедливості як фундаментальну. Станом на сьогодні юридичні факультети провідних міжнародних навчальних закладів існують виключно разом з юридичними клініками як невід'ємними елементами навчального курсу, обов'язкового для проходження студентами.

Вважаю за доцільне згадати про юридичний клінічний рух такої могутньої держави, як Китай. У 2002 р. було створено Комітет викладачі юридичних клінік Китаю (CCCLE), який підпорядковував 13 юридичних клінік. Вже через 10 років цей комітет, діючи як основний агент по залученню ресурсів від урядових та неурядових організацій для фінансування клінік, налічував у своєму підпорядкуванні 149 юридичних клінік при вищих навчальних закладах Китаю [8, с.38].

Що стосується нашої держави, то варто зазначити, що в незалежній Україні перша юридична клініка

з'явилась у 1996 р. при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, і мала назву Probono (діє і сьогодні) [1].

На той час юридичний клінічний рух в Україні не мав значного поширення, адже керівництво вузів, які готували майбутніх юристів, не завжди схвально ставились до юридичних клінік. Це пов'язано з тим, що приборчники традиційної академічної освіти (книжки та лекції) не підтримували такі новації. Багато з існуючих сьогодні українських юридичних клінік мають завдячувати студентам, за ініціативи яких, а також за кошти грантодавців, і були створені правничі клініки.

Юридичний рух в нашій державі досить кволо розвивався в період від заснування першої клініки і до 2003-2004 рр. Саме 2003-2004 рр. позначились в історії українського клінічного руху об'єднання мережі юридичних клінік у всеукраїнську громадську організацію - Асоціацію юридичних клінік України, діяльність якої спрямована на підтримку функціонування юридичних клінік, сприяння розвитку юридичної клінічної освіти, а також реалізацію правоосвітних та правозахисних програм. Сьогодні Асоціація включає усі постійно діючі юридичні клініки України [8, с.42].

Для систематизації їх діяльності та надання допомоги у створенні нових правничих клінік на першому з'їзді Асоціації було розроблено та прийнято «Стандарти юридичних клінік України», а предметом обговорень другого та третього з'їздів стали організаційно-методичні аспекти діяльності юридичних клінік в Українській державі (прийнято «Типове положення про юридичну клініку» [6], «Етичний кодекс юридичних клінік України», визначено та окреслено типовий тематичний план навчального спецкурсу з «Основ юридичної клінічної практики»). Протягом вищезазначеного періоду асоціацією було розроблено власний веб-сайт (<http://www.legalclinics.org.ua/>), а наприкінці 2005 р. започатковано професійне періодичне видання з проблематики юридичної клінічної освіти – «Вісник Асоціації юридичних клінік України», що певною мірою допомогло широко висвітлювати зміст і природу юридичної клінічної освіти, обговорювати проблеми та перспективи подальшого розвитку юридичних клінік [8].

Результатом спільної діяльності Асоціації юридичних клінік України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України, а також Міжнародного фонду «Відродження» стала поява наказу Міністерства освіти і науки України від 3.08.2006 р. № 592 «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України», завдяки чому відбулося остаточне закріплення на загальнодержавному нормативному рівні правового статусу юридичних клінік [6].

Як зазначає М.В. Кравчук, із набранням чинності нової редакції Закону України "Про вищу освіту" від 1.07.2014 р. почав свій відлік більш сучасний етап правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні, оскільки згідно з положеннями цього закону юридичні клініки можуть бути структурними підрозділами вищого навчального закладу, а тому можна говорити про правове регулювання діяльності юридичних клінік уже на законодавчому рівні [3].

Нерідко представники юридичного клінічного руху в Україні мають шукати у правовому просторі нові нормативні джерела, правова конструкція яких дозволяє хоча б опосередковано віднести до переліку актів, які підлягають використанню студентами-консультантами юридичних клінік при здійсненні їх діяльності.

Вагоме значення в організації роботи юридичних клінік України відіграють і рішення Конституційного Суду України, які є цінним джерелом для студентів-клініцистів та керівників таких клінік.

Крім того, в окремих регіонах України діяльність юридичних клінік регулюється рішеннями обласних міжвідомчих координаційно-методичних рад з правової освіти населення, які утворено при обласних державних адміністраціях для забезпечення взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних закладів та закладів культури, наукових установ та ін.

Висновок. Історія становлення юридичної клініки як у світі, так і в Україні, бере свій початок з середини XIX ст. Від 20-30-х рр. минулого століття і до початку XXI ст. юридичний клінічний рух переживав як часи бурхливого розвитку, так і періоди практично повного забуття вченими. Нині юридична клініка у більшості країн функціонує як незамінний інструмент набуття студентами-правниками необхідних практичних навичок.

Юридичний клінічний рух України представлений понад 60 юридичними клініками. Хоча законодавець надав юридичній клініці особливого значення, визначивши її як обов'язковий підрозділ кожного вишу, що навчає праву, все ж існують деякі недосконалості та прогалини в нормативно-правовому регулюванні цього інституту. Урегулювання питання діяльності юридичної клініки на законодавчому рівні сприятиме налагодженню їх ефективної роботи. Необхідно змінити також і чинне положення про практику студентів вищих навчальних закладів України, доповнивши його інформацією про юридичну клініку як одну з форм навчальної практики для майбутніх юристів. Прогалини в нормативному регулюванні організації та

діяльності правничих клінік в Україні жодним чином не свідчать про відсутність зацікавленості у розвитку такого явища, як юридична клінічна освіта, але як можливість вищого навчального закладу, який здійснює підготовку юристів, реалізувати свою автономію.

Список використаних джерел

1. Дубчак Н. С. Окремі питання становлення юридичних клінік в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія: № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. Випуск 12. Київ. 2010. № 2.
2. Єлов В.А., Молібог В.І., Павленко Д.Г. Юридична клініка : навчальний посібник. Київ: Школяр. 2004. 315 с.
3. Кравчук В. М. Роль юридичних клінік у формуванні громадянського суспільства в Україні. URL: <http://vuzlib.com/content/category> (дата звернення: 03.03.2019).
4. Лоджук М. Юридична клініка : від ідей професора Георга Фроммгольда до їх реалізації в сучасній Україні. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 146.
5. Лоджук М.Т. Місце та роль юридичних клінік в системі надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги в Україні. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Ужгород, 11–12 жовтня 2013 р.* Херсон: Видав. дім «Гельветика», 2013. с. 19.
6. Наказ Міністерства освіти і науки України № 592 від 3 серпня 2006 року «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2019).
7. Палійчук Г. Клінічний випадок: про інститут юридичних клінік та клінічну юридичну освіту. *Український адвокат*. 2009. № 6 (34). С. 10.
8. Савелова Ю.М. Історико-правовий аспект виникнення та розвитку юридичної клінічної освіти. Малий і середній бізнес (право, держава економіка). – 2013. № 1. С. 40.
9. Стандарти юридичних клінік України, прийняті Асоціацією юридичних клінік України 16 листопада 2003 року URL: <http://www.legalclinics.org.ua> (дата звернення: 03.03.2019).
10. Сушицька Н. В. Юридична клініка. Курс лекцій: навч. Посібник. Київ: Університет «Україна». 2008. 424 с.

References

1. Dubchak, N. S. (2010). Okremi pytannya stanovlennya yurydychnykh klinik v Ukrayini [Some issues of legal clinics in Ukraine.] *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Seriya: No 18. Ekonomika i pravo - Economics and Law. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. No 2 [in Ukrainian].
2. Yelov, V.A., Molibog, V.I. Pavlenko D.G.(2004). Yurydychna klinika [Legal Clinic]: navchal'nyy posibnyk. Kyiv: Shkolyar, 315 [in Ukrainian].
3. Kravchuk, V. M. Rol' yurydychnykh klinik u formuvanni hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini [The role of legal clinics in the formation of civil society in Ukraine.] Retrieved from <https://vuzlib.com/content/category> [in Ukrainian].
4. Lodzhuk, M. (2011) Yurydychna klinika : vid idey profesora Heorha Frommhol'da do yikh realizatsiyi v suchasnyy Ukrayini. [Legal Clinic: from the ideas of Professor Georg Frommhold to their implementation in modern Ukraine.] *Yurydychnyy visnyk - Law Herald*. No 4, 146. [in Ukrainian].
5. Lodzhuk, M.T. (2013) Mistse ta rol' yurydychnykh klinik v systemi nadannya bezoplatnoyi pervynnoyi ta vtorynnoyi pravovoyi dopomohy v Ukrayini.[The place and role of legal clinics in the system of free primary and secondary legal aid in Ukraine.] *Aktual'ni pytannya pravovoyi teorii ta yurydychnoyi praktyky - Topical issues of legal theory and legal practice: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. Uzhhorod. Kherson: Hel'vetyka*, 19 [in Ukrainian].
6. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny No 592 vid 3 serpnya 2006 roku «Pro zatverdzhennya Typovoho polozhennya pro yurydychnu kliniku vyshchoho navchal'noho zakladu Ukrayiny» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On Approval of the Standard Regulations on the Legal Clinic of the Higher Educational Institution of Ukraine” from August 3, 2006 No 592. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Paliychuk, H. (2009). Klinichnyy vypadok: pro instytut yurydychnykh klinik ta klinichnu yurydychnu osvitu [Clinical case: about the institute of legal clinics and clinical legal education]. *Ukrayins'kyy advokat - Ukrainian lawyer*. No 6 (34), 10 [in Ukrainian].

8. Savelova, YU.M. (2013). Istoryko-pravovyy aspekt vynyknennya ta rozvytku yurydychnoyi klinichnoyi osvity [Historical and legal aspect of the origin and development of legal clinical education]. *Malyy i seredniy biznes (pravo, derzhava ekonomika) - Small and medium business (law, state economy)*. No 1, 40 [in Ukrainian].
9. Standarty yurydychnykh klinik Ukrayiny, pryynyati Asotsiatsiyeyu yurydychnykh klinik Ukrayiny 16 lystopada 2003 roku [Standards of legal clinics of Ukraine, adopted by the Association of Legal Clinics of Ukraine from November 16, 2003]. Retrieved from: <http://www.legalclinics.org.ua> [in Ukrainian].
10. Sukhyts'ka, N. V. (2008). Yurydychna klinika [Legal Clinic]. *Kurs lektsiy: navch. Posibnyk*. Kyiv: Universytet «Ukrayina», 424 [in Ukrainian].